

Jan Janczykowski*

Ruiny zamków Małopolski – ochrona i udostępnianie

Castle ruins in Lesser Poland – protection and accessibility

Słowa kluczowe: Małopolska, zamki, ruiny, zabezpieczanie

Key words: Lesser Poland – castles – ruins – preservation

Zamki należą do wyjątkowej grupy zabytków. Oprócz wymaganych przepisami ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami wartości historycznych, artystycznych i naukowych posiadają te najbardziej niewymierne, ale jednocześnie najbardziej istotne dla zwiedzających wartości emocjonalne. Mniej liczy się forma – w przypadku ruin często ograniczona zaledwie do symbolicznego fragmentu murów – bardziej treść. Stąd chyba wywodzi się stałe zainteresowanie ruinami zamków – nie tylko w Polsce, ale praktycznie na całym świecie.

Wbrew pozorom zasób ruin zamków w Polsce nie jest ściśle określony, w szczególności z uwagi na nieostrość kryteriów¹. Pojęcie „ruina historyczna” ma oznaczać ruinę powstałą w długotrwałym, wieloletnim procesie (w odróżnieniu od stosunkowo niedawnych wojen, pożarów itp. kataklizmów), zatem uznawaną już jako ruinę w świadomości ostatnich co najmniej kilku pokoleń. Czy jednak z uwagi na upływ czasu, choćby od II wojny światowej, np. niektóre zamki dolnośląskie, spalone w 1945 r. i od tego czasu pozostające w ruinie, nie powinny już być uznane za „ruiny historyczne”? Problem mamy nawet z samą definicją zamku: niewątpliwie jest to budowla lub zespół budowli o dominującej funkcji obronnej, ale powiązanej z funkcją mieszkalną. Czy kryterium to spełniają zatem np. zamki w Suchej czy Zatorze, gdzie walory obronne tych zabytków są niemal niewidoczne lub całkowicie zatarte w wyniku XVIII- czy XIX-wiecznych przebudów? A należy pamiętać, że zamki jako budowle obronne w niektórych rejonach Polski funkcjonowały jeszcze w połowie XVIII w., natomiast w następnym stuleciu zdarzało się, że wznoszono w duchu roman-

Castles belong to a unique group of historical objects. Besides the historic, artistic and scientific values, required by the Monument Protection Act, they possess the most intangible, yet the most essential for visitors, emotional value. The form is less important – in the case of ruins it is often limited to a merely symbolic fragment of walls – it is the content that counts. That is where the continuous interest in castle ruins seems to originate – not only in Poland, but practically all over the world.

Contrary to all appearances, the number of castle ruins in Poland is not clearly determined, particularly because of imprecise criteria¹. The term “historical ruin” is supposed to mean a ruin created as a result of a lengthy, years long process (in contrast to relatively recent wars, fires and similar cataclysms), and thus regarded as a ruin in the consciousness of at least a few previous generations. However, because of the passage of time since e.g. World War II, should not some castles in Silesia, burnt down in 1945 and remaining in ruins since then, be regarded as “historical ruins”? We have a problem with the definition of a castle itself: undoubtedly, it is a building or a building complex with predominant defensive function, yet combined with a residential function. Therefore, is this criterion fulfilled by e.g. castles in Sucha or Zator, where defensive features of those objects are almost invisible or completely erased as a result of the 18th – or 19th-century transformations? And one should remember that castles still functioned as defensive buildings in some regions of Poland as late as the mid-18th c., while in the following century it often happened that “castle-like” objects were erected in the spirit of romanticism... Another obstacle in the

* dr inż. arch., Małopolski Wojewódzki Konserwator Zabytków

* dr inż. arch., Voivodeship Monument Conservator in Lesser Poland

Cytowanie / Citation: Janczykowski J. Castle ruins in Lesser Poland – protection and accessibility. *Wiadomości Konserwatorskie – Journal of Heritage Conservation* 2018;54:92-110

Otrzymano / Received: 20.05.2018 • **Zaakceptowano / Accepted:** 06.06.2018

doi:10.17425/WK54RUINS

Praca dopuszczona do druku po recenzjach

Article accepted for publishing after reviews

tyzmu obiekty „zamkopodobne”... Kolejną przeszkodą dla poznania pełnego zasobu ruin zamków jest niedostateczny stan badań. Pozostałości zamków ujawniane są podczas badań archeologicznych i architektonicznych; opublikowane niedawno karty austriackiej tzw. mapy Miega² ukazują liczne zamki, które nie funkcjonują od dawna w świadomości społecznej, nie były również nigdy przedmiotem jakichkolwiek badań naukowych. Również nieprecyzyjne wpisy do rejestru zabytków, często nie różniące ruiny od obiektu zachowanego częściowo, nie sprzyjają sprecyzowaniu zasobu. Obecnie przyjmuje się dla całej Polski liczbę ok. 120–200 ruin zamków, w województwie małopolskim 22 ruiny wpisane do rejestru, ale z całą pewnością liczba ta będzie się jeszcze wielokrotnie zmieniać.

Ruiny zamków zaczęto cenić na fali preromantyzmu, zatem już w końcu XVIII wieku. Niektóre ratowano przed zniszczeniem poddając je przekształceniom – taką kreacją architektoniczną jest np. zameczek romantyczny w Radziejowicach, przebudowany przez Jakuba Kubickiego w 1802 roku³. Dla osiągnięcia właściwego efektu estetycznego dokonano tam rekompozycji, zmieniając formę ruiny dawnego zameczku Radziejowskich według uznania architekta i inwestora. Według tej samej idei Franciszek Maria Lanci przekształcił w 1834 r. zamek w Będzinie⁴. Realna ochrona ruin zamków w Polsce zaczęła się w drugiej połowie XIX w. Np. Władysław Łuszczkiewicz wykonywał pomiary zrujnowanych zamków, m.in. w Lipowcu, Wiśniczu, Tenczynie czy Dobromilu⁵. Stopniowo jednak zaczęto zajmować się również rzeczywistym zabezpieczaniem ruin, w tym m.in. zamku Tenczyn w Małopolsce (por. niżej) zwracając przy tym uwagę na ograniczony charakter wykonywanych interwencji. Pojawiały się również projekty pełnej odbudowy, nie zawsze w pełni poparte badaniami historycznymi i architektonicznymi.

Dalsze prace badawczo-konserwatorskie w ruinach zamków, już w pełni oparte na zasadach naukowych, rozpoczęły się w okresie międzywojennym. Wśród wielu przykładów wymienić należy przede wszystkim prace Stanisława Lorentza w Trokach, Krewie i Nowogródku⁶, Zbigniewa Hornunga i Mariana Osińskiego w Zbarażu⁷ czy Alfreda Majewskiego w Trembowli⁸.

W okresie powojennym nastąpiła znaczna intensyfikacja prac przy zabytkach tego typu. Prace zabezpieczające ruiny zamków na ogół prowadzono w oparciu o badania archeologiczne i historyczne, obecnie – po wielu już latach – możemy najwyżej stwierdzić, że stosowane wówczas materiały (zwłaszcza obfite użycie zapraw betonowych) nie przetrwały próby czasu, stając się w przyszłości źródłem kolejnych problemów. W Małopolsce istotnym przykładem prowadzonych wtedy prac, wyznaczającym obowiązujące wówczas w kraju standardy, był zamek Lipowiec w Wygiełzowie.

Zamek Lipowiec, fundacji biskupów krakowskich, pochodzi z 2. połowy XIII w. Rozbudowany został w XV w. przez biskupów Wojciecha Jastrzębca i Zbigniewa Oleśnickiego, kiedy to przekształcono XIII-wieczną

way of fully recognising the number of castle ruins is the insufficient state of research. Castle relics have been discovered in the course of archaeological and architectural research; recently published Austrian chart of the so called Mieg's map² depicts numerous castles that long ago ceased to exist in the social awareness, and have never been a subject of any scientific research. Also imprecise inscriptions in the monument register which often make no distinction between ruins and a partially preserved object, do not make specifying the heritage easier. Nowadays it is assumed that there are app. 120–200 castle ruins in Poland, with 22 ruins inscribed in the monument register in the Lesser Poland Voivodeship, but this number is bound to change many times.

Castle ruins began to be appreciated during preromanticism, thus already towards the end of the 18th century. Some were saved from destruction by transforming them – such an architectural creation is e.g. the romantic castle in Radziejowice, transformed by Jakub Kubicki in 1802³. In order to achieve a suitable aesthetic effect it was re-composed and the form of the ruin of the former Radziejowski castle was altered to meet the expectations of the architect and investor. According to the same concept, Franciszek Maria Lanci transformed the castle in Będzin in 1834⁴. The real protection of castle ruins in Poland started in the second half of the 19th c. For instance, Władysław Łuszczkiewicz conducted measurements of ruined castles, e.g. in Lipowiec, Wiśnicz, Tenczyn or Dobromil⁵. However, gradually actual protection of ruins was also implemented, including e.g. the Tenczyn castle in lesser Poland (see below), emphasising the limited character of carried out intervention. There were also projects of complete reconstruction, not always fully supported by historic and architectural research.

Further research-conservation work in castle ruins, fully based on scientific principles, began during the interwar period. Among numerous examples one should mention primarily the work of Stanisław Lorentz in Troki, Krewa and Nowogródek⁶, of Zbigniew Hornung and Marian Osiński in Zbaraż⁷, or of Alfred Majewski in Trembowla⁸.

During the post-war period the work on this type of monuments intensified considerably. The work preserving castle ruins was generally conducted on the basis of archaeological and historical research; nowadays – after many years – we can only state that the materials used then (especially excessive use of concrete mortar) did not stand the test of time, and would generate more problems in future. In Lesser Poland a significant example of the work conducted then, representing the standards applied in the country at the time was the Lipowiec castle in Wygiełzow.

The Lipowiec castle founded by Bishops of Krakow dates back to the 2nd half of the 13th c. It was expanded in the 15th c. by Bishops Wojciech Jastrzębiec and Zbigniew Oleśnicki, when the 13th-century tower was adapted to artillery needs, and the castle boroughs

wieżę dostosowując ją do potrzeb artylerii, obwarowano również podzamecz. Od tego czasu zamek stanowił rezydencję biskupią, jednak pełnił również funkcję więzienia dla duchownych. Z czasem ta druga funkcja stała się dominującą. Zamek był niszczone przez pożary w latach 1629 i 1657. Po odbudowie w 1732 r. przez biskupa Felicjana Szaniawskiego umieszczono tutaj dom poprawczy dla księży. W 1789 r. zamek został przejęty przez władze austriackie. Spalony w 1800 r., pozostał w ruinie. W latach 1891–95 Grono Konserwatorów Galicji Zachodniej planowało odbudowę zamku – ostatecznie pomysł jednak upadł.

W 1959 r. mgr Olgierd Zagórowski z PKZ Kraków wykonał dokumentację historyczną zamku, opiniowaną pozytywnie przez rzeczoznawcę – prof. dr. hab. Bohdana Guerquina⁹. Zwraca on uwagę, że autor tej dokumentacji szczegółowo analizował wartości tego zabytku: *Najcenniejszą częścią zamku (...) jest jego turma – wieża. Jest to jeden z nielicznych tak wczesnych przykładów wieży więziennej. Jednolita w swej strukturze pochodzi ona z pierwszej murowanej tu warowni, a obok wartości historycznej posiada również estetyczne. Dalszą wartością zamku jest jego ładunek emocjonalny, na co wpływ posiada usytuowanie w krajobrazie oraz malowniczość będąca konsekwencją ruiny budynku, która zatarła ostre linie XVIII-wiecznego więzienia nie niszcząc doszczętnie murów. Brak dachów oraz odpadające tynki ukazujące jego kamienną fakturę wpływają na fantazję zwiedzających i nasuwają skojarzenia z daleką przeszłością. Przeciętny człowiek ceni obiekt nie w zależności od walorów estetycznych, lecz mierzy go miarą przetrwanego czasu. Trzeba jednak przyznać, że stan, w jakim zamek się znajduje, nadał mu cechy monumentalności.*

W połowie 1959 r. Rada Konserwatorska przy Wydz. Kultury PWRN opracowała wytyczne do postępowania konserwatorskiego odnośnie do Lipowca. Przewidywano w nich pozostawienie budynku zamku w stanie ruiny po trwałym zabezpieczeniu korony murów, odbudowę murów obwodowych, a także budowę schroniska PTTK w miejscu dawnej oficyny. Od początku założono, że ruiny zamku, zabezpieczone w formie trwałej ruiny, przeznaczone częściowo na cele muzealne, udostępnione zostaną dla turystów. Zleceniodawcą tej inwestycji stało się formalnie Ministerstwo Kultury i Sztuki – Zarząd Muzeów i Ochrony Zabytków, a inwestorem Prezydium Woj. Rady Narodowej w Krakowie, Wydział Kultury, Główny Konserwator Zabytków województwa krakowskiego. W latach 1959–1970 wykonano w wielu etapach badania architektoniczne i archeologiczne. Pod ścisłą kontrolą badaczy odgruzowano dziedziniec wewnętrzny, a następnie wnętrza zamku, usunięto też z murów drzewa i krzewy. Należy podkreślić, że wszystkie prace badawcze i projektowe konsultowano ze specjalistą od architektury obronnej dr. Januszem Bogdanowskim. Dr Bogdanowski m.in. zidentyfikował na XIII-wiecznej wieży zamku unikalne, powstałe w XV w. działobitnie ze strzelnicami posiadającymi uchylne ambrazury i opracował ich rysunkowe rekonstrukcje.

Zachowane w archiwum WUOZ sprawozdania ukazują zarówno zasady prowadzenia prac, jak i faktyczny sposób ich realizacji. Możemy wyodrębnić

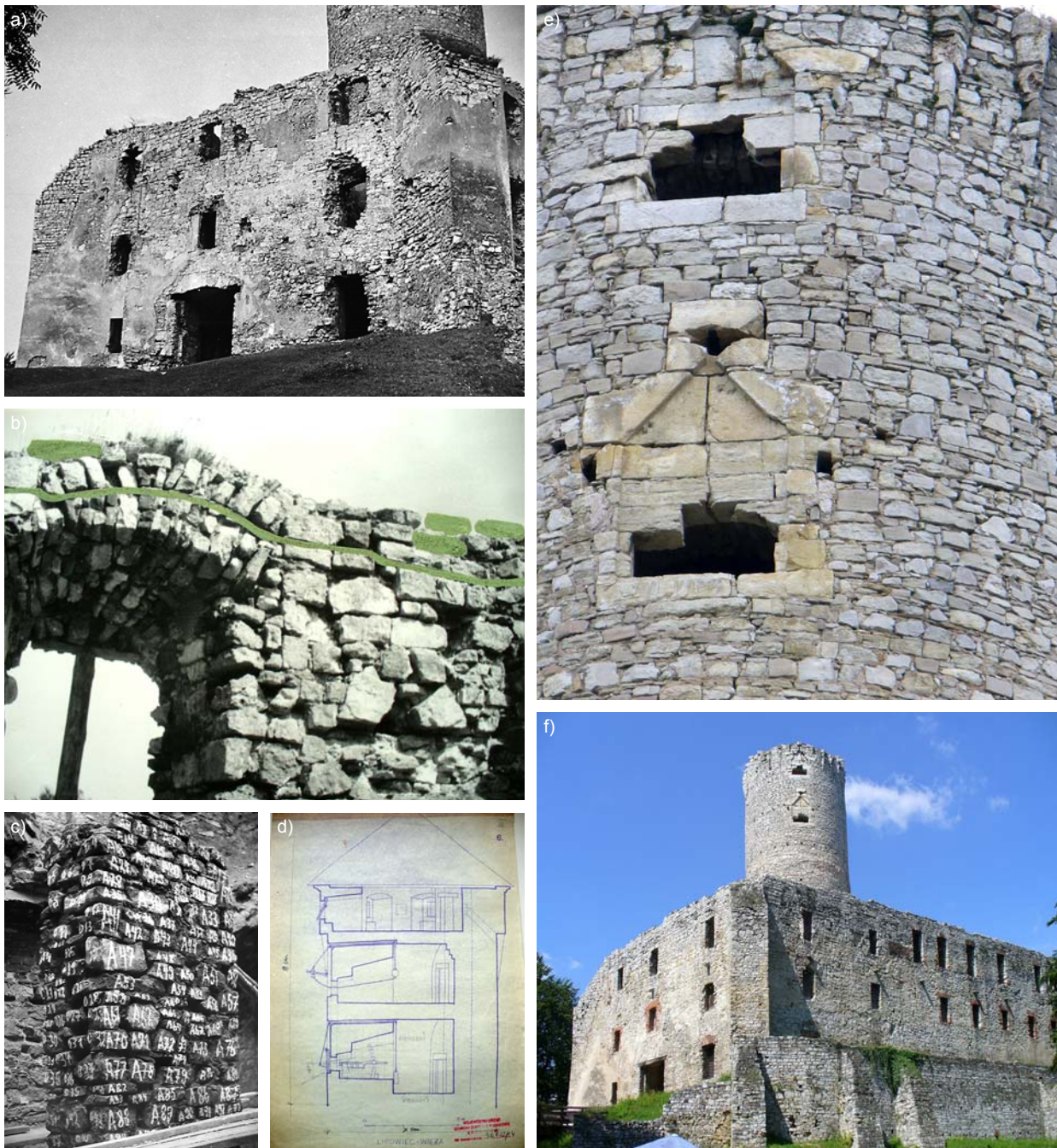
were also fortified. Since then the castle became the bishops' residence, though it also served as a jail for clergymen. With time the latter function became predominant. The castle was damaged in the fires in the year 1629 and 1657. After it was rebuilt in 1732 by Bishop Felicjan Szaniawski, it housed a detention centre for priests. In 1789 the castle was taken over by Austrian authorities. Burnt down in 1800, it remained in ruins. In the years 1891–95 the Circle of Conservators from Western Galicia planned to rebuild the castle – however, finally the idea came to nothing.

In 1959, mgr Olgierd Zagórowski from PKZ Krakow made a historic documentation of the castle, which was positively approved of by an expert – prof. dr hab. Bohdan Guerquin⁹. Interestingly, the author of the documentation thoroughly analysed the values of this historic object: *The most valuable part of the castle (...) is its prison tower. It is one of the few so early examples of a prison tower. Uniform in its structure it originates from the first stronghold erected here, and has aesthetic values besides the historic ones. Another value of the castle is its emotional impact, which is influenced by its location in the landscape the picturesque character resulting from its ruined state that obliterated the sharp lines of the 18th-century prison without completely destroying its walls. Missing roofs and peeling plaster revealing its stone texture affect the imagination of visitors and bring associations with the distant past. An average man values an object not because of its aesthetic features, but because of the length of time it survived. One has to admit, however, that the condition the castle is in has enhanced its monumentality.*

In mid-1959, the Conservation Council at the Department of Culture PWRN prepared guidelines for conservation procedures concerning Lipowiec. It was assumed that the castle building would be left in ruins after the top of the wall was secured, the perimeter walls would be rebuilt, and a PTTK shelter would be built on the site of the former outbuilding. From the very beginning it was assumed that the castle, preserved in the form of a permanent ruin and intended to serve partially as a museum, would be made available to tourists. The investment was officially commissioned by the Ministry of Arts and Culture – the Management of Museums and Monument Protection, and the investor was: the Presidium of the Voivodeship National Council in Krakow, Department of Culture, and the Main Monument Conservator for the Krakow Voivodeship. In the years 1959–1970 numerous stages of architectonic and archaeological research were carried out. Under the strict supervision of scientists the inner courtyard and then the castle interiors were cleared of rubble, and trees and shrubs were removed from the walls. It should be emphasised that all the research and project work was consulted with a specialist on defensive architecture, dr Janusz Bogdanowski. Among other things, in the 13th-century castle tower dr J. Bogdanowski identified unique cannon stands, made in the 15th c., with loopholes fitted with adjustable embrasures, and prepared sketches of their reconstructions.

The reports preserved in the WUOZ archives reveal both the principles of conducting work, and the actual

Ryc. 1. Lipowiec: a) Lipowiec – fotografia archiw., 1958, zbiory WUOZ Kraków; b) fragment projektu zabezpieczenia ruin, archiwum PKZ Kraków w zbiorach NID; c) ratowanie filara, fotografia z dokumentacji archiwalnej w NID Kraków; d) strzelnice artyleryjskie w wieży zamku, rekonstrukcja J. Bogdanowskiego, archiwum WUOZ Kraków; e) strzelnice w wieży, fot. z 2009 r.; f) widok zamku w 2009 r.

Fig. 1. Lipowiec: a) Lipowiec – archive photograph, 1958, collection of WUOZ Krakow; b) fragment of the project for securing ruins, archive of PKZ Krakow in the NID collection; c) preserving the column, photograph from archive documentation in NID Krakow; d) cannon stands in the castle tower, reconstruction by J. Bogdanowski, archive of WUOZ Krakow; e) loopholes in the tower, photo from 2009; f) view of the castle in 2009

kilka podstawowych zasad – jak się wydaje, do dzisiaj aktualnych:

1. Zasada minimum ingerencji – uzupełnianie większych ubytków ścian i sklepień jedynie tam, gdzie wymaga tego zabezpieczenie konstrukcji.
2. Fragmenty przemurowane oraz współczesne uzupełnienia muszą odróżniać się od autentycznego.
3. Zasada ograniczenia rekonstrukcji do autentycznie uzasadnionego minimum, w pełni udokumentowanych wyników badań.

manner of its realisation. We can isolate several main principles – apparently still valid:

1. The principle of minimum interference – filling in larger gaps in walls and vaults only where necessary to secure the construction.
2. Altered fragments and modern infills must differ from the original.
3. The principle of limiting reconstruction to the authentically justified minimum, fully documented in research results.

Dokumentacje archiwalne przekazują dużo informacji na temat sposobu prowadzenia prac. Z uwagi na brak odpowiednio precyzyjnej inwentaryzacji integralnym, a w niektórych sytuacjach wręcz podstawowym dokumentem stały się fotografie fragmentów poszczególnych murów, na których zaznaczano, które ich części należy rozebrać, które uzupełnić, które wymurować na nowo, gdzie wprowadzić niezbędną izolację itp. Seria zdjęć ukazuje np. odchylony od pionu filar stojący na zachowanym tylko częściowo sklepieniu. Wszystkie ciosy filara zostały ponumerowane i sfotografowane, następnie ten element budynku został ostrożnie rozebrany, sklepienie naprawiono i filar z tych samych elementów postawiono na nowo. Była to zatem właściwie anastyloza... Dla odmiany nie odbudowywano zawalonych sklepień tam, gdzie nie było to uzasadnione docelową funkcją, ale i w takim przypadku wprowadzano czasem tylko kładkę żelbetową ułatwiającą utrzymanie ciągu zwiedzania. Mimo bardzo wiarygodnej rekonstrukcji unikalnych działobitni na wieży zdecydowano się na przeprowadzenie tylko konserwacji zachowawczej strzelnic i umieszczenie we wnętrzu wieży rysunków rekonstrukcyjnych. Odkryte podczas badań archeologicznych rozbudowane przedbramie z uwagi na brak danych o jego pierwotnej formie nie zostało zrekonstruowane, uczyniono jedynie przez nadbudowanie jego mury.

Obecnie, po półwieczu od zakończenia prac budowlanych i konserwatorskich, zamek oczekuje na ponowną konserwację. Jest szansa, że roboty budowlane zaczną się jeszcze w bieżącym roku.

Według podobnych zasad prowadzono w latach siedemdziesiątych i osiemdziesiątych utrwalanie innych ruin zamków małopolskich, w tym przede wszystkim **Czorzstyna**, a w znacznie mniejszym zakresie zamków w Ojcowie, Rytrze, Tenczynie czy Tarnowcu i kilku innych.

Sytuacja radykalnie zmieniła się pod koniec XX w. Zmiana sytuacji politycznej i ekonomicznej w kraju, upodmiotowienie prywatnych właścicieli – również właścicieli zabytków – przyniosło za sobą również zmianę w podejściu do ruin zamków. Najciekawszym przykładem z Małopolski jest **zamek Tropsztyn w Wytrzysszczce**. Zamek ten wybudował na przełomie XIII i XIV w. rycerz Gniewomir lub jego ojciec Zbrosław. Powstał wtedy mur obwodowy z bramą od północnego wschodu, wewnątrz obwodu murów mieściła się przypuszczalnie drewniana zabudowa. W końcu XIV w. zamek stał się własnością rodziny Chebdów herbu Starykoń. Przy południowym murze obronnym powstał wtedy 2-kondygnacyjny budynek mieszkalny, następnie – już w XV w. – w północno-zachodnim narożniku zamku wybudowano wieżę, przesuwając tam na zewnątrz mur obronny i wznosząc obok drugiego budynku. Po 1535 r. zamek zmieniał właścicieli – był własnością Kmitów, potem Robkowskich i Gabańskich. Największą zmianą w tym czasie była budowa nowego budynku bramnego przy zachodnim murze obronnym, obok wieży. W tym samym czasie zamurowano starą bramę. W bliżej nieznanych okolicznościach zamek

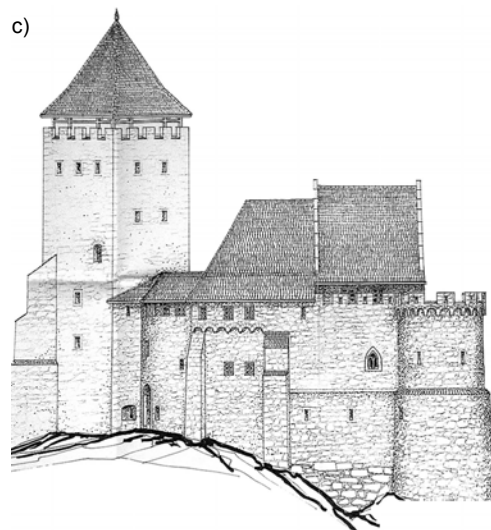
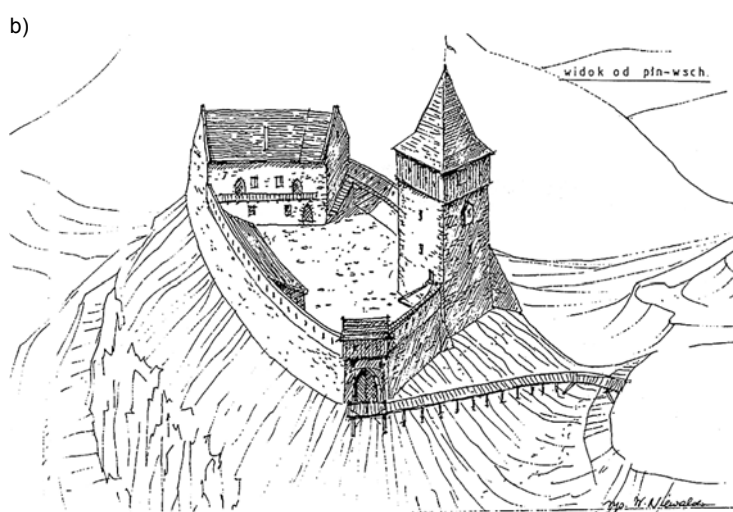
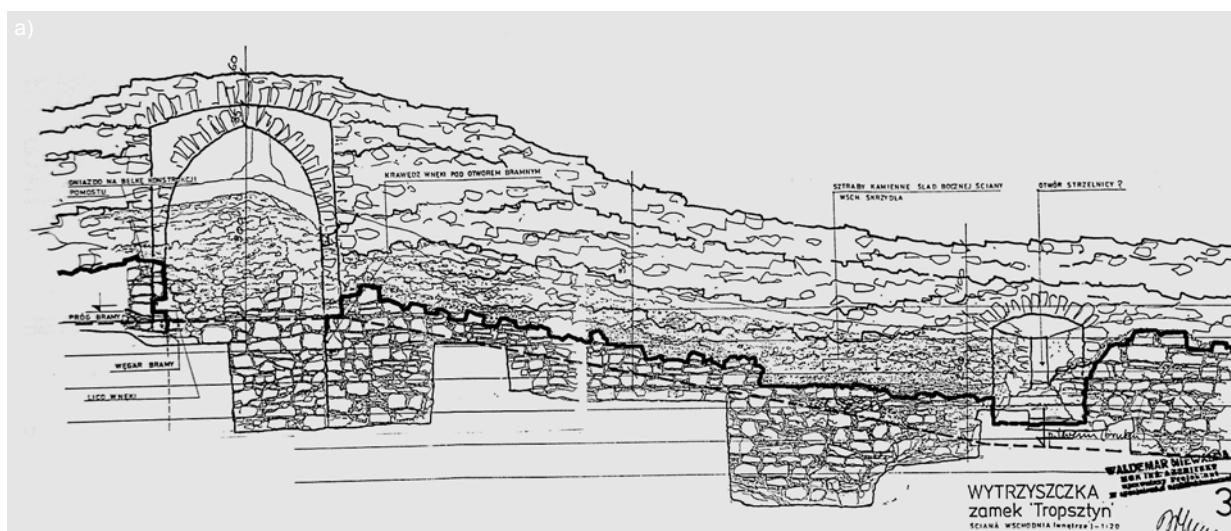
Archive documentations convey much information concerning the manner of conducting work. Because of the lack of properly thorough inventories, integral and in some cases fundamental documents were photographs of fragments of particular walls, on which it was marked which parts should be dismantled, which should be filled in, which rebuilt, or where to put insulation etc. A series of photos shows e.g. a column deviating from the perpendicular standing on a partially preserved vault. All the ashlars of the column were numbered and photographed, then that element of the building was carefully dismantled, the vault was repaired and the column re-assembled using the same elements. Thus it was practically anastylosis... For a change, collapsed vaults were not rebuilt in places where it was not justified by the ultimate function, but in such cases a ferroconcrete catwalk was sometimes introduced to facilitate sightseeing. Despite a very credible reconstruction of unique cannon stands in the tower it was decided that only preservative conservation of loopholes would be carried out, and reconstruction sketches would be places in the tower. Because of the lack of data concerning its original form, the extended foregate, discovered in the course of archaeological research, was not reconstructed but only made more visible by adding to its walls.

Nowadays, half a century after the building and conservation work was completed, the castle waits for new conservation. There is a chance that construction work will begin this year.

During the 1970s and 1980s, preservation of other castle ruins in Lesser Poland was carried out following similar principles, including mainly the castle in **Czorzstyn** and, to a much lesser extent, the castles in Ojcow, Rytró, Tenczyn or Tarnowiec, and a few others.

The situation changed radically towards the end of the 20th c. The changed political and economic situation in the country, empowerment of private owners – including owners of historic objects – brought with it a change in the attitude towards castle ruins. The most interesting example from Lesser Poland is **the Tropsztyn castle in Wytrzysszczka**. The castle was built at the turn of the 13th and 14th c. by the knight Gniewomir or his father Zbrosław. A perimeter wall with the gate on the north-east side was built then, with probably wooden buildings inside the surrounding walls. At the end of the 14th c. the castle became the property of the Chebda family of the Starykoń coat of arms. Then a two-storey residential building was erected by the south defensive wall; next – already in the 15th c. – a tower was built in the north-west corner of the castle, moving the defensive wall outside and erecting another building nearby. After 1535 the castle changed owners – it belonged to the Kmita family, then to the Robkowski and the Gabański families. The most significant alteration at the time was building a new gatehouse by the west defensive wall, next to the tower. At the same time the old gate was walled in. However, for unknown reasons the castle soon fell into decline, and at the beginning

Ryc. 2. Tropsztyn: a) mur zamku z bramą, linia przerywana oznacza poziom terenu w czasie badań, linia pogrubiona – koronę zachowanych murów, rysunek W. Niewaldy, WUOZ Kraków; b) rekonstrukcja zamku – rysunek Waldemara Niewaldy, w archiwum Delegatury WUOZ w Tarnowie; c) elewacja południowa zamku – fragment projektu w archiwum Delegatury WUOZ w Tarnowie; d) północny mur kurtynowy, ciemną linią zaznaczono orientacyjny zasięg oryginalnych murów, fot. z 2008 r.; e) lądowisko dla śmigłowca na dachu południowego skrzydła zamku, 2008 r.

Fig. 2. Tropsztyn: a) castle wall with gate, broken line marks the ground level during research, bold line – top of preserved walls, sketch by W. Niewalda, WUOZ Krakow; b) reconstruction of the castle – sketch by Waldemar Niewalda, in the archive of the WUOZ Branch in Tarnow; c) south elevation of the castle – fragment of the project in the archive of the WUOZ Branch in Tarnow; d) north curtain wall, dark line marks roughly the outline of original walls, photo from 2008; e) helipad on the south wing of the castle, 2008

jednak wkrótce podupadł, już na początku XVII w. był opuszczony i zrujnowany. Do naszych czasów nie przetrwały żadne dokładne opisy zamku, jedyna (nieliczna) ikonografia pochodzi z XIX w., kiedy zamek był już zachowany szczątkowo. W 1997 r., kiedy to rozpoczęły się badania archeologiczne, nad poziom terenu góry zamkowej wystawały nieliczne fragmenty murów, najwyższej do wysokości ok. 1,5 m. Badania te, połączone z badaniami architektonicznymi, przyniosły w efekcie analizę faz rozwojowych oraz wnioski konserwatorskie, wskazujące na konieczność uczytelnienia ruin przez ich nieznaczną nadbudowę, z zaakcentowaniem istotnych elementów odkrytych podczas prac badawczych (starsza i nowsza brama, strzelnica w murze kurtynowym). Największą ingerencją miała być nadbudowa wieży o 8,5 m jako punktu widokowego. Tymczasem ok. 1998 r. ruiny zamku przeszły w ręce prywatne. Początkowo pojawił się nowy projekt „częściowej odbudowy” zamku, przewidujący nieco wyższe podniesienie murów zamkowych oraz wieży, jednak nie uzyskał on akceptacji właściciela. Wreszcie w 2000 r. opracowano nowy projekt – już całkowitej odbudowy. Ponieważ – jak wspomniano wyżej – brak było podstaw naukowych do wiarygodnej rekonstrukcji – była to niemal stuprocentowa kreacja, w której z pierwotnego zamku pozostał właściwie tylko rzut. Należy podkreślić, że projekt ten uzyskał pozwolenie ówczesnego tarnowskiego wojewódzkiego konserwatora zabytków na prowadzenie robót budowlanych. Realizacja trwała do 2004 r. Dla niespecjalisty zachowano pewne pozory przeprowadzonych działań konserwatorskich: na murach obwodowych innym kolorem spoiny zaznaczono „zasięg murów oryginalnych”, nie wspominając jednak o tym, że stan autentycznych murów, w których zaprawa już dawno straciła swoje własności, nie pozwalała na ich wykorzystanie. Ukazano również we właściwych miejscach obie bramy, zapominając jednak o tym, że obie nie mogły funkcjonować w tym samym czasie. Między zatwierdzonym projektem a realizacją jest jednak kilka istotnych różnic. Budynek południowy miał mieć wysoki, „gotycki” dach. Zamiast dachu budynek ten obecnie wieńczy lądowisko dla śmigłowca właściciela – być może z uwagi na związane z tą funkcją dodatkowe obciążenia ganki od dziedzica wsparte są na żelbetowych słupach, jedynie pomalowanych w kolorze drewna... Mimo tych mankamentów, zauważanych głównie przez specjalistów, zamek Tropsztyn stał się niewątpliwie atrakcją turystyczną tej części Małopolski.

Podobnych realizacji „zamkopodobnych” w całej Polsce w tym samym czasie pojawiło się wiele, w tym najbardziej znane: Bobolice na „Szlaku Orlich Gniazd”, Tykocin na Podlasiu czy tzw. „Zamek Przemysła” w Poznaniu. W Małopolsce drugą realizacją tego typu był zamek w Korzkwi, którego budowa do chwili obecnej nie została jeszcze zakończona. Wszystkie mają podobne cechy: brak wiarygodnych danych o pierwotnym wyglądzie spowodował, że budowle te nie mają jakichkolwiek cech zabytków, są niemal w pełni kreacjami architektonicznymi nawiązującymi jedynie w pewien sposób do formy zamku, jedynie od zdolności i wycucia zarówno

of the 17th c. it already was abandoned and in ruins. No precise descriptions of the castle have survived till our times, the only (skimpy) iconography comes from the 19th c. when only the vestigial form of the castle remained. In 1997, when the archaeological research commenced, only few fragments of walls, up to app. 1.5 m high, could be seen above the ground surface of the castle hill. The research, combined with architectonic research, resulted in an analysis of development stages and conservation conclusions indicating the need to make the ruins more visible by slightly adding to their height, and highlighting significant elements discovered during research work (the old and new gate, loophole in the curtain wall). The most serious interference was to be the addition of 8.5 m to the height of the tower as a vantage point. However, around 1998 the castle ruins became a private property. Initially, there was a new project for a “partial reconstruction” of the castle in which the castle walls and the tower were to be raised a little higher, but it was not approved by the owner. Finally, in 2000 a new project was prepared – of a complete reconstruction. Since – as has been mentioned above – there was no scientific basis for a credible reconstruction – it was almost a hundred percent creation in which only the plan remained from the original castle. It should be emphasized that the project was given permission to carry out construction work by the then Tarnow Voivodeship Monument Conservator. It was completed in 2004. For a non-experts certain appearances of carried out conservation treatment were preserved: in the perimeter walls a different mortar colour was used to mark “the outline of original walls” yet without mentioning that the condition of authentic walls, in which the mortar had long lost its properties, did not allow for using them. Both gates were also shown in their proper places, however forgetting the fact that both of them could not have functioned at the same time. There are some significant differences between the approved project and its realisation. The south building was to have a tall, “gothic” roof. Instead of it, on the top of the building there is now a helipad for the owner’s chopper – possibly because of additional load connected to the new function – the courtyard galleries rest on ferroconcrete posts only painted to imitate wood... Despite those shortcomings, visible mainly for specialists, the Tropsztyn castle has undoubtedly become a tourist attraction in that part of Lesser Poland.

Many similar “castle-like” realisations appeared all over Poland at the same time, including the best known: Bobolice along the “Eagles’ Nest Trail”, Tykocin in the Podlasie region or the so called “Przemysł castle” in Poznan. In Lesser Poland the second such realisation was the castle in Korzkiew, whose construction has not yet been completed. They all share similar features: lack of reliable data about their original appearance resulted in the fact that those buildings do not have any features of historic buildings, are almost completely architectonic creations merely alluding in a certain way to the form

projektanta, jak i inwestora zależał efekt finalny – lepszy lub gorszy. Wprawdzie tzw. „rekonstrukcja” zamków nie była tendencją wyłącznie polską: wielką kreacją konserwatorską są np. zamki na Litwie – w Trokach oraz Dolny Zamek w Wilnie czy zamek Trenczyn na Słowacji, jednak nasilenie tego zjawiska w Polsce przy pełnej bezradności lub akceptacji służb konserwatorskich spowodowało, że problemem tym musiał się zająć Polski Komitet Narodowy ICOMOS, przy współudziale w I fazie Krajowego Ośrodka Badań i Dokumentacji Zabytków (obecnego Narodowego Instytutu Dziedzictwa). Na kolejnych konferencjach: w Janowcu (2005), Działdowie (2007), Ciechanowcu (2009) i w Krakowie (2012) temat ten był analizowany w wielu aspektach. Można stwierdzić, że budził on duże emocje. Niektórzy konserwatorzy w dyskusji postulowali wręcz pozostawienie ruin zamków bez żadnej ingerencji, gdyż tylko brak działań konserwatorskich zapewni im 100% autentyczności: „zabytek też ma prawo do godnej śmierci!”, zwolennicy zabezpieczania ruin godzili się z koniecznością utraty części autentyczności w wyniku utrwalania zagrożonej substancji, inni konserwatorzy wskazywali, że działania inwestorów odbudowujących ruiny z własnych środków wobec ciągle zbyt niskich państwowych nakładów na ratowanie tego typu zabytków nie mogą być z góry potępiane – dla niektórych obiektów może to być jedyna szansa na ich utrzymanie. Pierwszy projekt dokumentu nazwanego *Zasady ochrony ruin historycznych* przedstawiono do dyskusji w 2009 r. w Ciechanowcu, następny w 2012 r. w Krakowie, a wersja ostateczna, pod nazwą *Karta Ochrony Historycznych Ruin*, przyjęta została na Walnym Zgromadzeniu Członków PKN ICOMOS w dniu 4 grudnia 2012 r. na zamku Królewskim w Warszawie. W dokumencie tym stwierdzono m.in.:

1. **Historyczna ruina (ukształtowana w wielowiekowym procesie niszczenia) jest pełnowartościową formą zabytku.** Autentyzm jest główną wartością i cechą historycznej ruiny. Ochrona autentycznej substancji i formy historycznej ruiny jest warunkiem zachowania jej wartości jako dokumentu historycznego. Historyczna ruina ma również wartość jako trwały i znaczący element krajobrazu kulturowego.[...]
2. W Polsce coraz częściej ma miejsce wznoszenie na historycznych ruinach nowych budowli. Jest to bezpodstawnie traktowane jako odbudowa historycznych obiektów. Prace przekształcające ruiny w kubatury użytkowe najczęściej prowadzone są bez pełnej wiedzy o historycznej formie obiektu, a nawet ze świadomym zniekształcaniem jego pierwotnej formy. **Wszelkie działania budowlane nie poparte jednoznacznymi wynikami badań i przekształcające ruinę w fantazyjne budowle, stanowią nieodwracalną ingerencję w historycznie ukształtowaną formę i substancję zabytku i prowadzą do trwałej utraty jego wartości.**
3. Ochrona ruin historycznych powinna mieć charakter kompleksowy – powinna obejmować zachowane

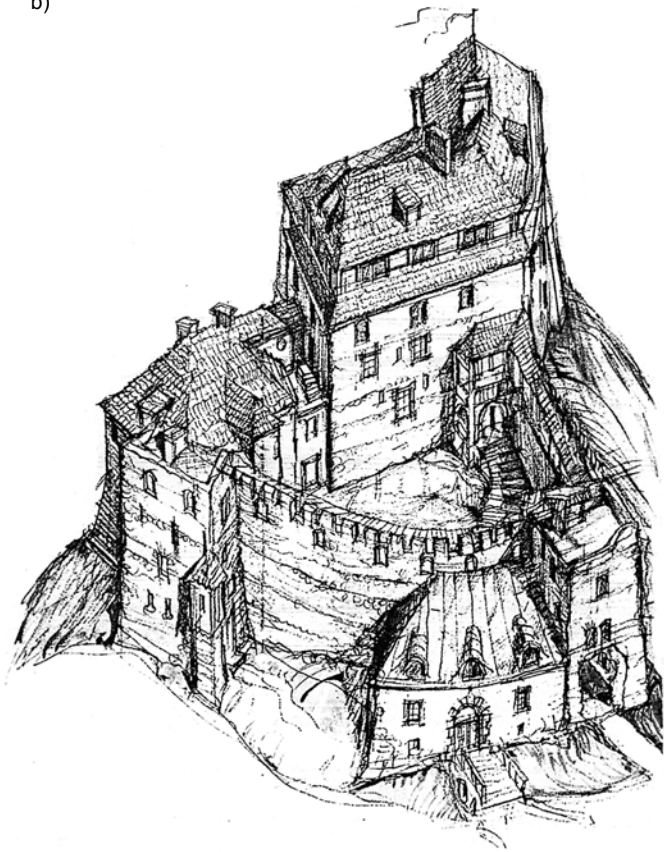
of a castle; the final effect – better or worse – depended only on the skill and sense of both the designer and the investor. Although the so called “reconstruction” of castles was not only a Polish tendency: huge conservation creations are e.g. the castle in Troki, the Lower Castle in Vilnius – in Lithuania, or the Trenczyn castle in Slovakia, the intensity of that phenomenon in Poland with total helplessness or acceptance on the part of conservation services made the Polish National Committee ICOMOS address the issue, with the cooperation in the 1st phase of the National Centre for Monument Research and Documentation (currently the National Heritage Institute). At subsequent conferences: in Janowiec (2005), Działdowo (2007), Ciechanowiec (2009) and Krakow (2012) the issue was analysed in its multiple aspects. It can be claimed that it aroused powerful emotions. During discussion some conservators demanded castle ruins to be left without any interference, since only no conservation treatment would ensure their 100% authenticity: “a historic object also has a right to die with dignity!”; those in favour of securing ruins accepted the necessity to lose a part of their authenticity as a consequence of preserving endangered heritage, while other conservators indicated that actions of investors privately financing reconstruction of ruins, in the face of still too little state outlay on saving such monuments, cannot be condemned in advance – for some objects it can be the only chance of preservation. The first project of the document called *Principles of protecting historical ruins* was put up for discussion in 2009 in Ciechanowiec, the next in 2012 in Krakow, and the final version called *the Charter of Historical Ruins' Protection* was approved at the General Meeting of Members of the PNC ICOMOS on December 4, 2012 in the Royal Castle in Warszawa. In the document it was stated that:

1. **Historical ruin (formed during a centuries-long process of deterioration) is a fully valuable form of a monument.** Authenticity is the main value and feature of a historical ruin. Protection of authentic substance and form of the historical ruin is the condition for preserving its value as a historic document. A historical ruin is also valuable as a permanent and significant element of cultural landscape.[...]
2. In Poland new buildings are more and more frequently erected on the site of historic ruins. It is unreasonably treated as rebuilding historic objects. The work transforming ruins into useful space is most frequently conducted without full knowledge concerning the historic form of the object, or even with conscious distortion of its original form. **All construction work unjustified by unambiguous research results and converting ruins into fanciful buildings, constitute irreversible interference into the historically shaped form and substance of a monument, and lead to a permanent loss of its value.**
3. Protection of historical ruins should be complex – it should include existing walls, earthworks (relics of

b)

Ryc. 3. Korzkiew: a) widok ruin zamku z lat 80. XX w., archiwum WUOZ Kraków; b) projekt odbudowy zamku, archiwum WUOZ Kraków; c) widok zamku w 2006 r., po lewej stronie dawny budynek bramny

Fig. 3. Korzkiew: a) view of castle ruins from the 1980s, archive of WUOZ Krakow; b) project of castle reconstruction, archive of WUOZ Krakow; c) view of the castle in 2006, the former gatehouse on the left

mury, formy ziemne (będące relikdami dawnych umocnień), nawarstwienia gruzowe oraz krajobraz (którego elementem są ruiny).

4. Historyczne ruiny – podobnie jak inne zabytki – mogą pełnić (po zabezpieczeniu i udostępnieniu) współczesne, atrakcyjne turystycznie funkcje.
5. **Najwłaściwszą formą ochrony wartości zabytkowych historycznej ruiny jest jej utrwalenie i zabezpieczenie historycznej substancji przed procesami niszczącymi oraz udostępnienie turystom.**
6. [...] W niektórych przypadkach zabiegi techniczne polegające na konsolidacji zachowanych elementów (np. uzupełnienie zachowanych fragmentarycznie murów, sklepień czy stropów, w formie opartej na wynikach badań, lub wprowadzenie dodatkowych, współczesnych konstrukcji wzmacniających) są jedyną szansą utrzymania historycznej ruiny i prowadzenia innych działań konserwatorskich. Taki zakres prac można uznać za dopuszczalny przy zachowaniu zasady minimum interwencji.
7. **W uzasadnionych przypadkach możliwe są współczesne, niewielkie kubaturowo uzupełnienia architektoniczne pod warunkiem, że będą jednoznacznie odróżniać się od histo-**

former fortifications), rubble accumulations and the landscape (which the ruins are an element of).

4. Historical ruins – like other monuments – can serve (after being made secure and accessible to visitors) modern functions to attract tourists.
5. **The most appropriate form of protecting the value of historical ruins is their maintenance and preservation of the historic substance against deterioration, and making them accessible to tourists.**
6. [...] In some cases technical treatment involving consolidation of preserved elements (e.g. filling in fragmentarily preserved walls, vaults or floors in the form based on research results, or introducing additional, contemporary reinforcing structures) is the only chance to maintain the historical ruin and to carry out other conservation treatment. Such a range of work can be regarded as acceptable while adhering to the rule of minimum interference.
7. **In justified cases it is possible to introduce contemporary, small-scale architectonic infills, on condition that they will be clearly distinguishable from the historic tissue and construction, and the introduced alterations will be “reversible”. Contemporary infills [...]**

rycznej tkanki i konstrukcji, a wprowadzone przekształcenia będą „odwracalne”. Współczesne uzupełnienia [...] nie mogą zmieniać obrazu ruiny w krajobrazie i nie mogą dominować nad autentyczną substancją.

8. Wszelkie ingerencje w substancję zabytkową ruin historycznych mogą być podejmowane po wykonaniu inwentaryzacji, waloryzacji krajobrazowej oraz pełnego zakresu badań (historycznych, konserwatorskich, archeologicznych i architektonicznych).
9. Znaczenie ruiny w krajobrazie powinno być istotnym kryterium precyzującym zakres dopuszczalnej ingerencji. Decyzje dotyczące przekształceń historycznej ruiny powinny być dokonywane w konsultacji ze specjalistami w tej dziedzinie [...]
10. Prace wykraczające poza utrzymanie substancji i formy ruin powinny mieć charakter działania wyjątkowego. Nadrzędną zasadą powinno być zachowanie wszystkich autentycznych reliktyw i spełnienie warunków określonych w p. 8.
11. Historyczne ruiny jako część narodowego zasobu zabytków powinny być przystosowane i udostępnione do zwiedzania. Prywatyzacja czy zmiana funkcji nie może wiązać się z istotnym ograniczeniem dostępu do zabytkowych ruin.

Polski Komitet Narodowy ICOMOS

Dokument ten został rozesłany do wojewódzkich konserwatorów zabytków, jako nieformalne wytyczne do działań w tego typu zabytkach. Wkrótce przyniósł on konkretne efekty.

W Małopolsce prace zabezpieczające ruiny zamków prowadzone są już wielu lat w oparciu o zasady, skonkretyzowane w *Karcie Ochrony Historycznych Ruin*. Oto najbardziej interesujące przykłady.

ZAMEK TENCZYN W RUDNIE

Zamek Tenczyn pochodzi z 2. połowy XIV w., kiedy to jego budowę rozpoczął ówczesny wojewoda krakowski Andrzej Tęczyński. Murowane budynki późniejszego zamku górnego na pewno istniały już w XV w. W drugiej połowie XVI w. Jan V i Andrzej II Tęczyńscy przebudowali gotycki zamek na imponującą rezydencję renesansową: w tym czasie powstał trójskrzydłowy pałac z krużgankami od dziedzińca, zwieńczony attykami. Od południa do muru kurtynowego zamykającego dziedzińiec dobudowano dużą kaplicę. Nie oznaczało to osłabienia obronności zamku, gdyż od zachodu i południa dobudowano drugi obwód obronny z nową bramą w efektownym barbakanie o trzech poziomach strzelnic, zwieńczonym krenelazem, a dwie z trzech baszt narożnych miały narys nawiązujący do pojawiających się wówczas w Italii prymitywnych jeszcze bastionów, choć nad dolnymi kondygnacjami, ewidentnie bojowymi, z wieloma strzelnicami na kilku kondygnacjach, wybudowano pomieszczenia o charakterze mieszkalnym o oknach zdobionych bogatą kamieniarką. W 1637 r., po śmierci ostatniego z Tęczyńskich, zamek stracił

cannot change the image of the ruin in the landscape nor can they be predominant over the authentic substance.

8. Any interference in the substance of historical ruins may be undertaken after carrying out an inventory, landscape evaluation and a full range of research (historical, conservation, archaeological and architectural).
9. The significance of the ruin in the landscape should be an essential criterion determining the range of permissible interference. Decisions concerning transformations of historical ruins should be made in consultation with specialists in this discipline [...]
10. The work exceeding the maintenance of the substance and form of ruins should be of exceptional character. The paramount principle is to preserve all authentic relics and fulfilling the conditions defined in p. 8.
11. Historical ruins as a part of the national heritage ought to be adapted and made accessible to tourists. Their privatisation or change of function cannot result in significantly restricted access to historical ruins.

Polish National Committee ICOMOS

The document was sent to voivodeship monument conservators, as informal guidelines for treatment of such monuments. Soon it had concrete effects.

In Lesser Poland the work to preserve castle ruins has been conducted for many years on the basis of principles laid down in the *Charter of Historical Ruins Protection*. Here are the most interesting examples:

TENCZYN CASTLE IN RUDNO

The castle in Tenczyn dates back to the 2nd half of the 14th c., when his construction was commenced by the then Voivode of Krakow, Andrzej Tęczyński. Masonry buildings of the later upper castle certainly existed already in the 15th c. In the second half of the 16th c. Jan V and Andrzej II Tęczyński converted the Gothic castle into an imposing Renaissance residence: the three-wing palace with cloistered courtyard and attics at the top was erected at that time. On the south side a large chapel was added to the curtain wall enclosing the courtyard. It did not detract from the defensive properties of the castle, since on the west and south side another defensive perimeter was added with a new gate in an impressive barbican with three levels of loopholes, crenelations on top, and two out of three corner towers having an outline alluding to still primitive bastions appearing in Italy at the time, even though above the lower, obviously combat, storeys abounding in tiered loopholes, dwelling rooms were built with windows decorated with masonry ornaments. In 1637, after the death of the last descendant of the Tęczyński family, the castle lost its rank of a family seat. In October 1655 it was seized by the Swedish who left it only in August of the following year, apparently after they had first plundered and (possibly) set fire to it.

range siedziby rodowej. W październiku 1655 r. wpadł w ręce Szwedów, którzy opuścili go dopiero w sierpniu następnego roku, najprawdopodobniej po gruntownym rabunku i (być może) podpaleniu. W latach 1731–78 zamek należał do Czartoryskich, potem – do 1803 r. – do Lubomirskich. Początkowo stan zamku oceniano jako dobry, jednak zrujnował go wielki pożar spowodowany uderzeniem pioruna w 1748 r. Gdy w 1787 r. gościł tu król Stanisław August Poniatowski, zamek był już w całkowitej ruinie. Stan zamku w tym czasie szczegółowo udokumentował na swych rysunkach Zygmunt Vogel w 1794 r. W 1803 r. ruiny wraz z krzeszowickimi posiadłościami Lubomirskich przeszły w ręce rodu Potockich, z przerwą w latach 1945–2014.

Należy podkreślić, że wartość ruin zamku była ceniona bardzo wcześnie. Dowodem tego jest wyjątkowo bogata ikonografia – liczne rysunki, a później i fotografie.

In the years 1731–78, the castle was the property of the Czartoryski family, then – until 1803 – to the Lubomirski family. Initially the state of the castle was estimated as good, however, it was ruined in the great fire caused by a strike of lightning in the year 1748. When King Stanisław August Poniatowski visited it in 1787, the castle had already been in ruins. The state of the castle at the time was documented in detail by Zygmunt Vogel in his sketches from 1794. In 1803, the ruins together with the Lubomirski estates in Krzeszowice became the property of the Potocki family, with an interruption in the years 1945–2014.

It should be emphasised that the value of the castle ruins was appreciated very early. The evidence of it is exceptionally rich iconography – numerous sketches and later photographs. Also very early, already in 1867, the castle became the subject of pioneer scientific research

Ryc. 4. Tenczyn: a) widok zamku w 2006 r.; b) przykład prac zabezpieczających ruiny z pocz. XX w., łuk ceglany stabilizujący zagrożony filar – stan w 2009 r.; c) brama barbakanu, stan w 2008 r.; d) zabezpieczone mury skrzydła północnego, fot. z 2015 r. – skrzydło pn.; e) uroczyste udostępnienie części zamku dla turystów, 2 lipca 2016 r.

Fig. 4. Tenczyn: a) view of the castle in 2006; b) vxample of treatment securing ruins from the beginning of the 20th c., brick arch stabilising the endangered column, state in 2009; c) barbican gate, state in 2008; d) secured walls of the north wing, photo from 2015, north wing; e) official opening of a part of the castle to tourists, July 2, 2016

Bardzo wcześnie, bo już w 1867 r., zabytek ten stał się przedmiotem pionierskich wówczas badań naukowych Władysława Łuszczkiewicza; w 1883 r. z inicjatywy Potockich rozpoczęły się pierwsze prace zabezpieczające – naprawiono wówczas część murów. Ok. 1903 r. prace te kontynuował Zygmunt Hendel, który wykonał również rysunkowe rekonstrukcje zamku – bardzo efektowne, ale – jak zwykle bywa w takich przypadkach – sprzeczne z obecnym stanem badań. Kolejne roboty zabezpieczające prowadzono w latach 1912–14 (m.in. wieża bramna zamku górnego została wówczas nakryta dachem). O docenianiu wartości zamku Tenczyn świadczy również fakt, iż już w 1930 r. jako jeden z pierwszych zabytków Małopolski został wpisany do rejestru.

Kolejne prace zabezpieczające wykonywano w ruinach zamku w latach 1949/50, 1968, 1982 i 1996, jednak niewielka ich skala nie powstrzymała postępującej degradacji murów. W 2007 r. decyzją Powiatowego Inspektoratu Nadzoru Budowlanego ruiny zostały zamknięte dla zwiedzających.

W 2008 r., mimo trwającego od lat postępowania o zwrot nieruchomości rodzinie Potockich, Gmina Krzeszowice zleciła wykonanie projektu zabezpieczenia ruin. Projektanci wykorzystali obszerną dokumentację historyczną i konserwatorską z archiwum WUOZ, ale wykonali również wstępne rozpoznanie badawcze – architektoniczne oraz ekspertyzę konstrukcyjną. Celem opracowania było powstrzymanie dalszej destrukcji murów i sklepień, uczynienie dawnych form przez odgruzowanie i integrację elementów z częściową rekonstrukcją, uzyskanie kubatur dla koniecznych funkcji związanych z obsługą turystyczną obiektu i muzeum. Okazało się np., że samo uporządkowanie zasypanych gruzem i śmieciami pomieszczeń piwnic i parteru mających zachowane niemal w całości sklepienia przyniesie ok. 1200 m² powierzchni użytkowej do wykorzystania.

Wartość zabytku doceniło również Ministerstwo Kultury i Dziedzictwa Narodowego, od 2010 r. do chwili obecnej przyznając wysokie dotacje na wykonanie robót utrwalających ruinę zamku. Dzięki tym środkom udało się zabezpieczyć barbakan i szyć bramną oraz w znacznej części Basztę Grunwaldzką zewnętrznego obwodu fortyfikacji, wieżę bramną Zamku Górnego wraz z piętrowym przedbramiem i przyległym murem nieistniejącego skrzydła południowo-zachodniego, znaczne części skrzydła północnego gotyckiego zamku, gdzie ujawniono relikty gotyckiej wieży bramnej, wreszcie fragmenty skrzydła wschodniego. Zgodnie z zasadą minimum ingerencji współczesnych rekonstruowano sklepienia tylko w miejscach, gdzie ich istnienie było konieczne dla związania zagrożonej statyki murów – dla odróżnienia ich od autentycznych rekonstrukcją w ścisłej zgodności z pierwotną formą wykonano z żelbetu. Prace prowadzone są pod ścisłym nadzorem badawczym, architektonicznym i archeologicznym. W ubiegłym roku po wieloletniej przerwie PINB zezwolił na udostępnienie dla turystów części zamku.

Należy podkreślić, że zmiana właściciela zamku nie przerwała prac – dzięki podpisanemu porozumieniu

conducted by Władysław Łuszczkiewicz; in 1883, on the initiative of the Potocki family the first maintenance work started – a section of the walls was repaired then. Around 1903 the work was continued by Zygmunt Hendel, who also made the first reconstruction sketches of the castle – very impressive, but as usual in such cases – contrary to the present state of research. Further maintenance work was carried out in the years 1912–14 (e.g. the gate tower of the upper castle was covered with a roof then). The evidence that the value of the Tenczyn castle was appreciated is also the fact that already in 1930 it was inscribed in the register, as one of the first historic monuments in Lesser Poland.

Further maintenance work was carried out in the castle ruins in the years 1949/50, 1968, 1982 and 1996, but their small scale did not stop the ongoing degradation of walls. In 2007, by the decision of the County Construction Supervision Inspection the ruins were closed to visitors.

In 2008, despite the ongoing lawsuit for the restitution of property to the Potocki family, the Commune of Krzeszowice commissioned a project of ruin preservation. Designers used the vast historic and conservation documentation from the WUOZ archive, but also carried out initial research – architectonic survey and prepared an expert construction opinion. The aim was: to stop further destruction of walls and vaults, to make old forms visible by clearing rubble and integrating elements in partial reconstruction, to obtain capacity for necessary functions related to tourist services in the object and museum. It turned out, for instance, that only clearing rubble and garbage from the rooms in the cellars and on the ground floor, whose vaults have been preserved almost intact, will yield app. 1200 m² of usable floor area.

The value of the monument was also appreciated by the Ministry of Culture and National Heritage which, since 2010 until the present day, has granted substantial subsidies to pay for work preserving the castle ruins. Thanks to those sums it was possible to secure the barbican and the gate neck, as well as a significant part of the Grunwald Tower in the outer ring of fortifications, the gate tower of the Upper Castle with the one-storey foregate and the adjoining wall of the non-existent south-west wing, considerable sections of the north wing of the Gothic castle where relics of a Gothic gate tower had been revealed, and finally fragments of the east wing. In accordance with the principle of minimum on modern interference, vaults were only reconstructed in those places where their existence was indispensable for the endangered stability of walls – to distinguish them from the genuine ones the reconstruction was made from ferroconcrete strictly in keeping with the original form. The work has been carried out under the meticulous research, architectonic and archaeological supervision. After a years-long break, last year the CCSI agreed to make a part of the castle accessible to tourists.

It ought to be stressed that the change of the castle owner did not disturb the work – owing to an agreement

między Gminą Krzeszowice a rodziną Potockich są one kontynuowane. Jest to bardzo ważne, bo z uwagi na ogrom zamku i jego stan potrzeby są nadal wielkie. W chwili obecnej najpilniejsze będą prace zabezpieczające ruiny kaplicy oraz baszt obwodu zewnętrznego, do których dostęp nadal jest niebezpieczny.

Nie można przy okazji nie wspomnieć o interesującym fakcie: wniosek Gminy Krzeszowice o uznanie zamku Tenczyn za Pomnik Historii pozostał nierozpatrzone, z uwagi na negatywną opinię NID – według której działania utrwalające ruiny zmniejszają autentyczność substancji zabytku! Przypomina się wspomniana wyżej dyskusja poprzedzająca sporządzenie Karty Ochrony Historycznych Ruin...

ZAMEK RABSZTYN POD OLKUSZEM

Badania archeologiczne przesunęły początki zamku, datowanego dotychczas na 1. poł. XIV w., na 2. poł. XIII stulecia. Najprawdopodobniej pierwszy powstał mur obwodowy Górnego Zamku, później przypuszczalnie wieża. Tradycja przypisuje budowę zamku Toporczykom, ale później należał z pewnością do króla Kazimierza Wielkiego. Po śmierci króla zamek przeszedł w ręce Leliwitów z Melsztyna. W 1412 r. remontowana była wieża zamku, w tym samym czasie wykonano zamkową studnię. Po śmierci Spytka z Melsztyna w bitwie pod Grotnikami w 1439 r. Rabsztyn zaczął stanowić królewską własność – ale nadal w rękach Melsztyńskich. Dwa lata po ślubie Jadwigi z Melsztyńskich z Andrzejem Tęczyńskim, w 1443 r. przeprowadzono naprawy murów zamkowych, wtedy nadbudowano też cegłą kamienną dotychczas wieżę Górnego Zamku. Z fazą Tęczyńskich należy też wiązać budowę Zamku Średniego, z dwoma skrzydłami zabudowy – od zachodu i południa, z kwadratową wieżą w narożniku. W murze kurtynowym zamykającym obszar zamku od wschodu umieszczono bramę wjazdową z mostem zwodzonym – funkcjonującą dość krótko, bo do czasu budowy Zamku Dolnego na wschód i północ od dotychczasowego zespołu, co nastąpiło nie później, niż w końcu XV stulecia. W tym samym czasie zmodernizowano też Zamek Górny.

Ok. 1518 r. zamek stał się własnością Seweryna Bonera, który przebudował go w stylu renesansowym. Z tego czasu pochodzi znaleziona w gruzach bogata kamieniarka, wywodząca się przypuszczalnie z pracowni Bartolomeo Berrecciego. Zamek Średni mógł w tym czasie otrzymać renesansowe krużganki, których elementy zostały odkryte podczas badań archeologicznych.

W 1592 r. starostą rabsztyńskim został Mikołaj Wolski, marszałek wielki koronny. Rozpoczął on wielką przebudowę starego zamku i budowę nowego, wczesnobarokowego pałacu od strony wschodniej, na zewnątrz murów dotychczasowego Zamku Dolnego. Bardzo prawdopodobne jest, że prace te dokończył dopiero kolejny starosta, Zygmunt Myszkowski. Ograniczenie zdolności obronnych zamku z tej strony przypuszczalnie rekompensowały ziemne baterie usytuowane na zewnątrz tej budowli, na stoku wzgórza – problem ten

signed between the Commune of Krzeszowice and the Potocki family it is continued. This is very important, since considering the size of the castle and its state much still has to be done. Currently, the most urgent is the work securing the ruins of the chapel and of the towers in the outer perimeter, access to which is still dangerous.

One cannot ignore mentioning an interesting fact: the application of the Krzeszowice Commune to have the Tenczyn castle acknowledged as a Monument of History was not examined because of the negative opinion of the NHI – according to which treatment preserving the ruin detracts from the authenticity of the object substance! It brings to mind the above mentioned discussion preceding the writing of the Charter of Historical Ruins' Protection...

RABSZTYN CASTLE NEAR OLKUSZ

Archaeological research shifted the origins of the castle previously dated back to the 1st half of the 14th c., to the 2nd half of the 13th century. Most probably, the perimeter wall of the Upper Castle was built first, and then the tower. Tradition attributes building the castle to the Toporczyk family, but later it certainly belonged to King Kazimierz Wielki (Casimir the Great). After the king's death the castle was transferred to the Leliwa family from Melsztyn. In 1412, the castle tower was renovated, and at the same time the castle well was dug out. After the death of Spytka from Melsztyn in the battle of Grotniki in 1439, Rabsztyn became a part of the royal estates – though it remained in the hands of the Melsztyński family. Two years after the marriage of Jadwiga Melsztyńska to Andrzej Tęczyński, in the year 1443 the castle walls were repaired, and a brick section was added to the previously stone tower in the Upper Castle. The construction of the Middle Castle with its two wings – on the west and south side, and with the square tower in the corner should also be associated with the Tęczyński tenure. In the curtain wall enclosing the castle area from the east there was an entrance gate with a drawbridge – functioning fairly briefly, until the time when the Lower Castle was built to the east and south of the previously existing complex, which must have taken place no later than at the end of the 15th century. The Upper Castle was modernised at the same time.

Around 1518 the castle became the property of Seweryn Boner, who remodelled it in the Renaissance style. The lavishly decorated masonry found among the rubble, probably originating from the workshop of Bartolomeo Berrecci, dates back to that period. At the same time the Middle Castle might have acquired its Renaissance cloisters elements of which were discovered during archaeological research.

In 1592, Mikołaj Wolski, a Grand Marshal of the Crown, became the starost of Rabsztyn. He initiated the capital refurbishment of the old castle and the construction of the new early-Baroque palace on the east side, outside the walls of the existing Lower Castle. It is highly likely that the work was completed by the next

Ryc. 5. Rabsztyn: a) stan ruin zamku dolnego przed pracami, 2008 r.; b) fragmenty kamieniarki odkryte na zamku górnym, fot. z 2014 r.; c) fragment wnętrza pawilonu zamku górnego z zachowaną in situ pozostałością portalu, fot. z 2016 r.; d) pawilon muzealny zamku średniego, fot. z 2017 r.; e) widok ogólny zamku w 2017 r.

Fig. 5. Rabsztyn: a) state of lower castle ruins before work, 2008; b) masonry fragments discovered in the upper castle, photo from 2014; c) fragment of a pavilion interior in the upper castle with relics of portal preserved in situ, photo from 2016; d) museum pavilion of the middle castle, photo from 2017; e) overall view of the castle in 2017

wymaga jednak dalszych badań. W 1657 r. zamek został spalony przez ustępujące wojska szwedzkie, ocalała jedynie izba nad sienią w budynku bramnym. Odbudowany został tylko w niewielkiej części (m.in. w nakrytej nowym dachem bramie umieszczono mieszkanie podstarościego), większość zabudowy pozostała w stanie ruiny. Nowa rezydencja starościńska powstała u podnóża góry zamkowej. W końcu XVIII w. ruiny zamku przedstawił na akwareli Zygmunt Vogel. W następnym stuleciu kamień z opuszczonego zamku wykorzystywano jako materiał budowlany, ale znaczna część budowli uległa samorzutnie zawaleniu.

Po 2000 roku ruiny zamku Rabsztyn były już w bardzo złym stanie. Ze środków właściciela – Miasta i Gminy Olkusz – prowadzono drobne prace przy naprawie walących się murów obwodowych, miejscowi społecznicy postulowali natomiast pełną odbudowę zamku wzorem Bobolic, co z uwagi na brak badań i ikonografii było nierealne. W 2008 r. z uwagi na konieczność stabilizacji zagrożonych reliktyw wieży bramnej konserwator wojewódzki zgodził się na jej odbudowę w oparciu o akwarelę Z. Vogla. To – jedyne – działanie rekonstrukcyjne dało jednak impuls do podjęcia systematycznych prac zabezpieczających i badawczych. W latach 2010–11 zabezpieczono mury barokowego pałacu na Zamku Dolnym, w roku następnym rozpoczęto badania archeologiczne, a jednocześnie konsolidację zagrożonych murów obwodowych Zamku Górnego. I tutaj zdarzyła się pierwsza sensacja – okazało się, że po usunięciu nasypu gruzowego odsłonięto zachowane *in situ* elementy dawnej kamieniarki gotyckiej i renesansowej: węgary drzwi, ozdobny węgar kominka w formie lwiej łapy, fragmenty ceramicznej posadzki, pieca oraz hipokaustum – piec dawnego centralnego ogrzewania. Wartość tych odkryć wymogła zmianę projektu: konieczne stało się wykonanie na obrysie dawnego skrzydła zachodniego Zamku Górnego pawilonu, gdzie będzie można zobaczyć znalezione elementy. Pawilon ten ma elewację z kamienia wapiennego, ale celowo o innym odcieniu niż pierwotne mury, by nie robił wrażenia autentyku. Dla zachowania dawnych relacji wysokościowych konserwator zgodził się też na nieznaczną nadbudowę wieży zamkowej, stanowiącej teraz punkt widokowy. Mimo udostępnienia już części Zamku Górnego do zwiedzania, prace tam trwają nadal. Prawdopodobnie w roku przyszłym zostanie udostępniony pawilon muzealny.

W 2013 r. rozpoczęły się badania archeologiczne Zamku Średniego. Okazało się, że do naszych czasów przetrwały w znacznej części mury parteru i większość murów oraz sklepień piwnic, a także dużo kamieniarki z gotyckiego i renesansowego wystroju tego budynku. Dla skutecznego zabezpieczenia i wyeksponowania dokonanych odkryć skrzydło zachodnie zamku zostało przykryte współczesnym, ale niewidocznym z zewnątrz dachem. W najbliższym czasie zostanie tam urządzone lapidarium oraz ekspozycja innych znalezionych podczas badań archeologicznych artefaktów.

Władze Miasta i Gminy Olkusz planują jeszcze wrócić do prac w barokowym pałacu. Po zakończeniu

starost, Zygmunt Myszkowski. Limiting the defensive properties of the castle on that side might have been compensated for by field batteries situated outside the edifice, on the hill slope – but the issue requires further research. In 1657, the castle was burnt by retreating Swedish troops, only the room above the entrance hall in the gatehouse survived. Only a small section was rebuilt (e.g. the sub-starost's apartments were housed in the gatehouse covered with a new roof), and most buildings remained in ruins. The new residence of the starost was erected at the foot of the castle hill. Towards the end of the 18th c. the castle ruins were depicted in a watercolour by Zygmunt Vogel. In the next century stones from the abandoned castle were used as building material, but a considerable part of the edifice collapsed.

After 2000, the ruins of the Rabsztyn castle were in very bad condition. Using the financial means of the owner – the Town and Commune of Olkusz – small repairs were carried out on the crumbling perimeter walls, while local enthusiasts demanded a full reconstruction of the castle, like that in Bobolice, which was unrealistic because of the lack of research and iconography. In 2008, it was necessary to stabilise the endangered relics of the gate tower so the voivodeship conservator approved its reconstruction on the basis of the watercolour by Z. Vogel. That single reconstruction activity became an impulse to undertake systematic preservation and research work. In the years 2010–11, the walls of the Baroque palace in the Lower Castle were secured; in the following year archaeological research commenced simultaneously with a consolidation of the endangered perimeter walls of the Upper Castle. And here the first sensational discovery was made: it turned out that the removal of accumulated rubble revealed elements of Gothic and Renaissance masonry preserved *in situ*: door jambs, an ornamental fireplace jamb in the shape of a lion's paw, fragments of ceramic floor, stove and hypocaust – a former version central heating. The value of those finds enforced a change in the project: it became necessary to construct a pavilion following the outline of the former west wing of the Upper Castle, where the discovered elements can be viewed. The pavilion has limestone elevations, though deliberately of a different shade than the original walls, so that it does not appear authentic. In order to preserve the former height ratio, the conservator approved of a slight addition to the castle tower which now constitutes a vantage point. Although a part of the Upper Castle is accessible to visitors, the work there still continues. The museum pavilion will probably be opened next year.

In 2013, the archaeological research in the Middle Castle began. It turned out that a considerable part of ground floor walls and the majority of walls and vaults in the cellars, as well as much masonry from the Gothic and Renaissance décor of the building have survived until the present. In order to effectively secure and display the discovered finds the west wing of the castle was covered with a modern roof invisible from the outside. In the near future a lapidarium and an exhibition of other archaeological artefacts found in the course of research are to be housed there.

badań archeologicznych planuje się tam wprowadzenie niezbędnego przy nadspodziewanie dużej liczbie zwiedzających zaplecza dla turystów. Ale – jak już się w tym zamku zdarzało – rezultaty badań mogą do tego projektu wprowadzić kolejne korekty...

Te dwa zamki zostały omówione tak szeroko, by ukazać w praktyce realizację zasad wynikających z Karty Ochrony Historycznych Ruin PKN ICOMOS. Wbrew pozorom, Karta nie uniemożliwia różnorodnych działań w ruinach, poddaje je jedynie pewnym rygorom, podyktowanym dobrem zabytku, w szczególności zachowaniem jego autentyzmu. W oparciu o te zasady prowadzone są obecnie prace w wielu zamkach Małopolski, wymienionych poniżej.

ZAMEK W RYTRZE

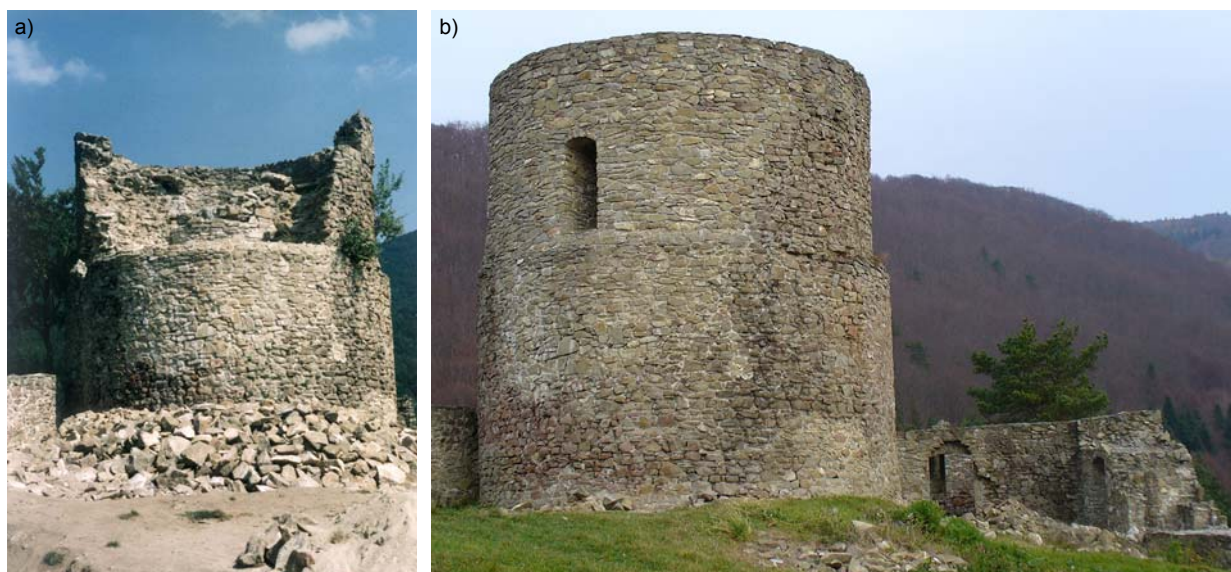
Zamek w Rytrze pochodzi najprawdopodobniej z XIII w. – pierwsza wzmianka o nim datowana jest na rok 1312. Uległ zniszczeniu w XVII stuleciu – według tradycji podczas najazdu Jerzego Rakoczego. W latach siedemdziesiątych XX w. widoczny był tylko fragment trzonu wieży z otworem wejściowym na wyższej kondygnacji oraz niewielkie relikty murów. Podczas konserwacji z lat osiemdziesiątych XX w. mury obwodowe zostały częściowo podniesione, nadbudowano również wieżę. Ujawniono także duże fragmenty budynku mieszkalnego zamykającego dziedzińiec od zachodu. Po 2000 r. do dziś z inicjatywy Gminy Rytró badania archeologiczne są kontynuowane. Największym odkryciem z ostatnich lat było znalezienie imponującego gotyckiego budynku bramnego. Z uwagi na fakt, iż wskutek sukcesji roślinności na zboczach góry ruiny zamku praktycznie przestały być widoczne z doliny, konserwator zaakceptował dalsze podniesienie koron murów obwodowych i wieży; podniesione będą również mury odkrytej niedawno bramy. Wnętrze bastei wschodniej, nazywanej „ostróżą”,

The authorities of the Town and Commune of Olkusz plan to resume the work in the Baroque palace. After concluding archaeological research it is planned to introduce there a tourist centre, indispensable in view of the unexpectedly large number of sightseeing visitors. But – as has already happened in this castle – research results might introduce more alterations into the project...

Those two castles have been so thoroughly discussed in order to demonstrate the practical application of principles included in the Charter of Historical Ruins' Protection PKN ICOMOS. In spite of appearances, the Charter does not prevent various activities in ruins, but only subjects them to certain regulations meant to protect the historic monument, in particular to preserve its authenticity. On the basis of those principles the work is currently conducted in many castles in Lesser Poland mentioned below.

CASTLE IN RYTRO

The castle in Rytró most probably dates back to the 13th c. – it was first mentioned in the year 1312. It was destroyed in the 17th century – according to tradition during an invasion led by Jerzy Rakoczy. In the 1970s only a fragment of the tower skeleton with an entrance opening on an upper storey and small relics of walls were visible. During the conservation in the 1980s the perimeter walls were partially raised, as well as the tower. Large fragments of a residential building enclosing the courtyard from the west were also revealed. Since 2000 until today the archaeological research has been continued on the initiative of the Rytró Commune. In recent years the greatest discovery has been finding an imposing Gothic gatehouse. In view of the fact that, because of the lush vegetation growing on the hill slopes, the castle ruins are practically no longer visible from the valley, the conservator approved of further raising the top of the outer walls and the tower; the walls of the recently discovered gate will also be raised.

Ryc. 6. Rytró: a) Rytró w latach 90., fotografia z archiwum WUOZ; b) stan ruin zamku w 2014 r., widoczne uzupełnienia murów wieży z poprzedniej konserwacji

Fig. 6. Rytró: a) Rytró in the 1990s, photograph from WUOZ archive; b) state of castle ruins in 2014, visible infills in the tower walls from previous conservation

zostanie nakryte dachem pulpitem niewidocznym z zewnątrz, co zapewni miejsce na ekspozycję rezultatów wieloletnich badań archeologicznych. Na realizację tego zadania Gmina dostała środki z RPO Województwa Małopolskiego.

ZAMEK W MUSZYNI

Zamek ten, pochodzący z przełomu XIII i XIV w., a gruntownie przebudowany w końcu XV stulecia, własność biskupów krakowskich, popadł w ruinę w XVIII wieku. Również był od lat przedmiotem badań archeologicznych. Podobnie jak w Rytrze, prowadzono tutaj niegdyś prace zabezpieczające. W ostatnich latach podniesiono nieznacznie mury baszty, przez co ruiny stały się znów widoczne z miasta. Gmina Muszyna zleciła wykonanie projektu udostępnienia turystycznego ruin, co wiąże się z niewielkim podniesieniem pozostałych odkrytych murów i wprowadzeniem w miejscu dawnego głównego budynku mieszkalnego pawilonu muzealnego, mieszczącego również niewielką kawiarnię i zaplecze sanitarne dla turystów. Wariant „minimalny” tego projektu uzyskał pozytywną opinię Wojewódzkiej Rady Ochrony Zabytków i został zaakceptowany przez konserwatora.

ZAMEK W DOBCZYCACH

Zamek powstał przypuszczalnie w 2. połowie XIII w. W XIV stuleciu była to już warownia królewska, związana z Władysławem Łokietkiem i Kazimierzem Wielkim; przebywali tutaj również Jagiellonowie – tu właśnie Jan Długosz miał nauczać dzieci Kazimierza Jagiellończyka. Zniszczenia zarówno zamkowi, jak i całemu miastu przyniosła wojna północna. W XIX w. ruiny zaczęto rozbierać na materiał budowlany. Ok. 1900 r. z wielkiego niegdyś zamku pozostały już tylko nieznaczne relikty.

Od 1960 r. z inicjatywy miejscowego nauczyciela Władysława Kowalskiego zaczęto na wzgórzu zamkowym badania archeologiczne, po których nastąpiło zabezpieczenie murów. Część z nich podniesiono, by wygospodarować tam miejsce na muzeum. Ze względu na stałe właściwie problemy finansowe, na parterowe budynki wprowadzono najtańsze w ówczesnej sytuacji dachy kryte blachą trapezową, nie ustrzeżono się też błędów przy odbudowie bramy zamkowej. Efekt estetyczny

The interior of the east bastille, called “ostróza”, will be covered with a pulpit roof invisible from outside, which will provide space for displaying the results of years-long archaeological research. In order to realise that task the Commune was granted funds from the RPO of the Lesser Poland Voivodeship.

CASTLE IN MUSZYNA

The castle, dating back to the turn of the 13th and 14th century and completely refurbished at the end of the 15th century, was the property of bishops of Krakow and fell into disrepair in the 18th century. For years it has been the subject of archaeological research. Like in Rytro, maintenance work was also once carried out here. In recent years the walls of the tower were slightly raised, thanks to which the ruins are again visible from the town. The Commune of Muszyna commissioned a project of making ruins accessible to tourists, which requires slightly raising the remaining uncovered walls and introducing a museum pavilion, on the site of the former main building, to house a small cafeteria and sanitary facilities for tourists. The “minimal” version of the project was approved by the Voivodeship Council for Monument Protection and was accepted by the conservator.

CASTLE IN DOBCZYCE

The castle might have been erected in the 2nd half of the 13th c. In the 14th century it already was a royal stronghold, associated with Władysław Łokietek (the Elbow-high) and Kazimierz Wielki; members of the Jagiellon dynasty also used to reside here – here Jan Długosz is believed to have taught the children of Kazimierz Jagiellończyk. Both the castle and the whole town suffered serious damage during the North War. In the 19th c. ruins were slowly dismantled for building materials. By 1900 merely small relics had remained from the once enormous castle.

On the initiative of a local teacher, Władysław Kowalski, archaeological research commenced on the castle hill in 1960; then the castle walls were secured. Some of them were raised in order to obtain space for a museum. Because of practically constant financial problems, one-storey buildings were covered with roofs made of corrugated iron sheets the cheapest in that situation;

Ryc. 7. Dobczyce: a) widok ruin zamku w 2008 r.; b) skorygowana w 2016 r. forma budynku bramnego
Fig. 7. Dobczyce: a) view of castle ruins in 2008; b) form of the gatehouse corrected in 2016

nie był zatem najlepszy, ale idea – powstanie muzeum zamkowego prowadzonego przez miejscowy oddział PTTK – została zrealizowana. W ostatnich latach PTTK wznowiło prace na zamku. Mają one przede wszystkim charakter korekty estetycznej: dalsze – nieznaczne – podniesienie murów zewnętrznych pozwoli na wprowadzenie dachów pulpitowych; skorygowano również bramę, przywracając jej prawdziwy rzut ujawniony w badaniach archeologicznych.

W ostatnim czasie rozpoczęły się prace badawcze i projektowe w kolejnych zamkach Małopolski. Obecnie trwają badania archeologiczne w **Melsztynie**, gdzie obecny użytkownik – Gmina Zakliczyn – zdążył już zabezpieczyć najbardziej zagrożone fragmenty murów. Dla zamku w **Czchowie** wykonywany jest projekt, przewidujący ekspozycję pierwotnej bramy i wprowadzenie w pierwotnym miejscu nowego mostu, ułatwiającego dostęp dla turystów. Na zamku w **Rożnowie** z inicjatywy oraz ze środków prywatnego właściciela zakończono w ubiegłym roku badania archeologiczne – obecnie opracowywany jest projekt aranżacji i udostępnienia ruin. Park Narodowy stopniowo prowadzi prace na zamku w **Ojcowie**, gdzie w najbliższym czasie rozpocznie się konserwacja wieży oraz budynku bramnego. Również w **Czorszynie** Pieniński park Narodowy planuje utrwalenie relikwów dotychczas niekonserwowanego podzamcza. Na zamku w **Lanckoronie** po kilkuletniej przerwie wznowione zostały badania archeologiczne.

Powyższy wykaz nie obejmuje oczywiście wszystkich małopolskich zamków – niektóre z pozostałych czekają na rozwiązanie problemów własnościowych, inne – na sponsora mogącego sfinansować niezbędny zakres badań, bez których nie można dopuścić jakichkolwiek dalszych prac. Nie obejmuje również grupy zamków nie zrujnowanych, jednak wymagających dalszych działań konserwatorskich, często również uzupełnienia badań... Najważniejsze, że zainteresowanie tą grupą zabytków ciągle wzrasta, a efekty prac konserwatorskich są coraz bardziej widoczne.

there were almost mistakes made while rebuilding the castle gate. Therefore, the aesthetic effect was not the best, but the idea – creating a castle museum run by the local branch of the PTTK – was realised. In recent years the PTTK resumed work in the castle. It is mostly an aesthetic correction: further – slight – raise of the outer walls will allow for introducing pulpit roofs; the gate was also corrected and restored to its original plan revealed during archaeological research.

Recently research and project work has started in other castles in Lesser Poland. Currently the archaeological research is carried out in **Melsztyn**, where the present user – the Commune of Zakliczyn – managed to secure the most endangered fragments of walls. A project intended to exhibit the original gate, and to introduce a new bridge built on its original site to facilitate access for tourists, is being made for the castle in **Czchow**. In the castle in **Rożnow**, on the initiative and using the funds of its private owner, the archaeological research was concluded last year – currently a project of arranging and accessing the ruins is being prepared. The National Park gradually conducts work in the castle in **Ojcow**, where conservation of the tower and the gatehouse will begin in the near future. In **Czorszyn** the Pieniny National Park also plans to preserve the relics of the castle boroughs which never underwent conservation treatment. After several years the archaeological research was resumed in the castle in **Lanckorona**.

Naturally, the above list does not include all castles in Lesser Poland – some of the remaining ones are waiting for property ownership issues to be resolved, others – for a sponsor who will be able to finance the necessary research without which no further work can be conducted. Nor does it include a group of castles which, though not ruined, require further conservation treatment and often also research completion... Most importantly, the interest in that group of historic objects is still growing, and effects of conservation work become more and more visible.

Wszystkie fotografie z wyjątkiem zaznaczonych: Jan Janczykowski, WUOZ Kraków
Photos: Jan Janczykowski, WUOZ Krakow

¹ Por. Bogusław Szmygin, *Ochrona ruin historycznych w Polsce – próba podsumowania współczesnych problemów* [w:] *ZAMKI GRODY RUINY, ualoryzacja i ochrona*, Warszawa – Białystok 2009, s. 13–27.

² Mapa topograficzna Królestwa Galicji i Lodomerii z lat 1779–1783 [w:] *Galicja na józefińskiej mapie topograficznej 1779–1783*, Kraków – Warszawa, od 2012.

³ Jerzy Frycz, *Restauracja i konserwacja zabytków architektury w Polsce w latach 1795–1918*, Warszawa 1975, s. 27.

⁴ Tamże, s. 60–61.

⁵ Bohdan Guerquin, *Zamki w Polsce*, Warszawa 1974, s. 10–11.

⁶ Stanisław Lorentz, *Albumy wileńskie*, Warszawa 1986.

⁷ Prace konserwatorskie w zamku w Zbarażu, zniszczonym w XIX w. i w latach I wojny światowej objęty w 1936 r. odbudowę bramy i lewego skrzydła kazamat, w 1938 r.

odbudowę prawego skrzydła, zaczęte w 1939 r. prace przy pałacu przerwał wybuch wojny. Za: Roman Aftanazy, *Dzieje rezydencji...*, T. 5, Wrocław 1995, s. 625–629; Paweł Dettloff, *Odbudowa i restauracja zabytków architektury w Polsce 1918–1939. Teoria i praktyka*, Kraków 2006, s. 181–183.

⁸ Tamże, T. 5, s. 385–91. W Trembowli Okręgowa Komisja Konserwatorska negatywnie oceniła zamierzenia nadbudowy jednej ze zrujnowanych baszt i zleciła skorygowanie projektu właśnie A. Majewskiemu. Za: P. Dettloff, *Odbudowa i restauracja zabytków architektury w Polsce 1918–1939...*, s. 330.

⁹ Mgr Olgierd Zagórowski, *Zamek w Lipowcu – dokumentacja historyczna*, PKZ Kraków, 1959 r, w zbiorach WUOZ Kraków. W aktach znajduje się również opinia rzeczoznawcy – prof. dr. hab. Bohdana Guerquina.

Streszczenie

Zainteresowanie ruinami zamków w Polsce i na świecie stale rośnie. Niewątpliwie ta grupa zabytków oprócz wartości historycznych, artystycznych i naukowych posiada najbardziej niewymierne, ale jednocześnie najbardziej istotne dla zwiedzających wartości emocjonalne. Jednocześnie pojawiają się problemy z kategoryzacją, a zatem również z określeniem zasobu. Które ruiny zamków spełniają kryterium „ruiny historycznej”, zatem powstałej w wieloletnim, niejako „naturalnym” procesie niszczenia? Obecnie przyjmuje się dla całej Polski liczbę ok. 120–200 ruin zamków, w samym województwie małopolskim 22.

Wprawdzie zainteresowanie już nie odbudową, ale utrwalaniem ruin zamków pojawiło się w Polsce już w drugiej połowie XIX w., jednak intensyfikacja tego zjawiska nastąpiła po II wojnie światowej. Pionierską w skali kraju była konserwacja ruin małopolskiego zamku Lipowiec w latach 1959–70. Roboty budowlane poprzedzone były pełnym zakresem badań: historycznych, archeologicznych, architektonicznych i konserwatorskich. Wypracowane tam zasady działań utrwalających ruiny, ograniczające do koniecznego minimum współczesną ingerencję w zabezpieczany zabytek stosowano wówczas przy konserwacji wielu ruin zamków.

W wyniku zmian sytuacji politycznej i ekonomicznej w Polsce lat dziewięćdziesiątych, w szczególności wskutek odzyskania praw przez prywatnych właścicieli, pojawiło się nowe zjawisko: fantazyjna, w minimalnym stopniu oparta na badaniach, rekonstrukcja ruin zamku. W Małopolsce pierwszym przykładem takich działań był zamek Tropsztyn w Wytrzysszczce. Z uwagi na brak dawnych opisów czy rysunków zamku (był on już opuszczony i zrujnowany na początku XVII w.), do 2004 r. pojawiła się tu klasyczna „kreacja konserwatorska”, wzbogacona wprowadzeniem zamiast dachu jednego z budynków lądowiska dla śmigłowca właściciela. Podobnych realizacji tego typu w skali całego kraju pojawiło się wiele, przykładowo Korzkiew, Bobolice, Tykocin, tzw. „Zamek Przemysła” w Poznaniu i wiele innych. Wszystkie mają podobne cechy: wskutek braku danych o pierwotnym wyglądzie są niemal w pełni kreacjami architektonicznymi nawiązującymi jedynie do formy zamku.

Dla uporządkowania kwestii doktrynalnych Polski Komitet Narodowy ICOMOS po kilku konferencjach poświęconych tej problematyce sformułował i przyjął na Walnym Zgromadzeniu w Warszawie w dniu 4 grudnia 2012 r. *Kartę Ochrony Historycznych Ruin*. W oparciu o sprecyzowane w tym dokumencie zasady prowadzone są obecnie prace zabezpieczające ruiny wielu zamków.

W artykule szczegółowo przedstawiono uwarunkowania i zakres prowadzonych obecnie prac w dwóch ruinach małopolskich zamków: Tenczyn i Rabsztyn, krótko prezentując również działania w zamkach w Rytrze, Muszynie, Dobczycach i in. Przedstawione przykłady dowodzą, że zainteresowanie tą grupą zabytków ciągle wzrasta, a efekty prowadzonej w prawidłowy sposób ich konserwacji są coraz bardziej widoczne.

Abstract

The interest in castle ruins in Poland and the world is constantly increasing. Besides historic, artistic and scientific value, this group of monuments undoubtedly possesses the most intangible, yet the most essential for visitors, emotional value. At the same time, there emerge problems with categorisation, and thus determining the heritage. Which castle ruins fulfil the criterion of “historic ruins”, i.e. created in the course of years long, somewhat “natural” deterioration process? Currently it is assumed that there are app. 120–200 castle ruins in Poland, with 22 in the Lesser Poland Voivodeship.

Although interest in not rebuilding but preserving castle ruins appeared in Poland already in the second half of the 19th century, the phenomenon intensified after World War II. The conservation of the ruined castle in Lipowiec, in Lesser Poland, in the years 1959–70 was pioneer work on the national scale. Building work was preceded by a full range of historic, archaeological, architectonic and conservation research. The principles for treatment preserving ruins worked out there, limiting the modern interference into the preserved monument to the absolute minimum, were then applied in conservation of numerous castle ruins.

As a result of political and economic transformation in Poland in the 1990s, and particularly because private owners regained their property right, there appeared a new phenomenon: fanciful reconstructions of castle ruins, only minimally based on research. In Lesser Poland the first example of such an approach was the Tropsztyn castle in Wytrzysszczka. Because of the lack of old descriptions or sketches of the castle (it had already been abandoned and ruined at the beginning of the 17th c.), in 2004 it was replaced with a classical “conservation creation” with a helipad for the owner’s chopper mounted on the roof of one of the buildings. There are many similar realisations in the whole country, for instance in Korzkiew, Bobolice, Tykocin, the so called ‘Przemysl Castle’ in Poznan and many more. All of those share similar features: because of the lack of data about their original appearance, they are almost entirely architectonic creations merely alluding to the form of a castle.

In order to clarify the doctrinal matters, after a few conferences dedicated to that issue, the Polish National Committee of ICOMOS formulated and approved the Charter of Historical Ruins’ Protection at the General Meeting in Warszawa on December 4, 2012. On the basis of principles specified in this document work is currently carried out to preserve ruins of numerous castles. This article presents in detail conditions and the range of currently conducted work in two ruins of castles in Lesser Poland: Tenczyn and Rabsztyn, also briefly presenting work in the castles in Rytrze, Muszyna, Dobczyce and other. The presented examples prove that the interest in this group of historical objects is still growing, and effects of their conservation carried out in a proper way are ever more visible.